

ПЕРША ГАЛИЦЬКА КОРОЛЕВА

Враховуючи чільне місце правителя у системі давніх державних інституцій, сучасні дослідники небезпідставно інтерпретують середньовічну історію передусім як династичну, позаяк тогочасна правосвідомість, де факто визнавала тільки спадкових володарів. Легітимація повноважень володарського роду підкріплювалася церковними санкціями. Церква здійснювала миропомазання князів (королів) під час їх інтронізації, благословляла міждинастичні шлюби тощо.

Прихід до влади чужинця справдана приймався з осторогою і навпаки – посідання чужоземного престолу представником “свого” володарського роду схвалювалося. Це протиставлення особливо виявляється в літописному описі подій періоду другої династичної кризи у Галицькій землі, яка виникла після загибелі під Завихостом (1205 р.) князя Романа Мстиславича.

За владу у Галичі та Володимирі боролися його найближчі родичі – волинські Мономаховичі, а також чернігівські Ігоревичі, що доводилися близькими родичами галицьких династій Ростиславичів (1084–1198) “по кужелі”. Утім, спори між цими претендентами, як відомо, не розв’язали династичної кризи. Вона ще більше загострилася, особливо після того, коли у Галицькій землі було здійснено спробу заснування нової династії. Її родоначальником став “боярський князь” (термін Л. Войтовича) Володислав Кормильчич¹.

Цей безпрецедентний для тих часів випадок ігнорування нормами посідання княжого столу, звісно, спричинив незадоволення польських П’ястів і угорських Арпадів. Вельможність Володислава Кормильчича не давала права на князювання². “Не есть лѣпо боярину княжити в Галичи”, – переказував через посла Пакослава краківський князь Лешко угорському королеві Андрашеві II.

¹ Войтович Л. *Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів*. Львів 1996, с.61.

² Мазур О. Володислав Кормильчич: шлях до княжого столу. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич 2002, вип. 6, с. 118-129.

Насправді останньому такий випадок мав би бути відомим³. Невдовзі польський та угорський монархи примусом усунули Володислава Кормильчича від влади у Галицькій землі, яка за Спішською угодою 1214 року набула статусу угорсько-польської секундогенітури (термін П. Грицака). Згідно з тогочасною дипломатичною практикою ця угода скріплювалася шлюбом між шестирічним угорським принцом Кальманом, середущим сином Андраша II, та трирічною польською княжною Саломеєю. Саломея була донькою краківського князя Лешка Білого (1186–1227) і Гримислави Інгварівни. Інгвар Ярославич, нагадаємо, княжив у Луцьку, а після втручання галицько-володимирського князя Романа Мстиславича у справу успадкування київського столу став його фактичним співправителем⁴. Таким чином, Саломея доводилася Романові Мстиславичу доволі близькою родичкою.

Збереглася писемна пам'ятка “Vita s. Salomeae” – (“Житіє св. Саломеї”), якій приділено обмаль уваги в сучасній українській історіографії⁵. Хоча це джерело містить деякі факти, які, на наш погляд, проливають додаткове світло на середньовічну практику володарювання, життя і побут європейських монархів⁶.

³ Свого часу П. Грицак висловив здогад, що Володислав Кормильчич, перебуваючи в Угорщині, міг довідатися про призвідників болгарського повстання 1187 року проти Візантії. Утворення II Болгарського царства проголосили “чельники” Асені – брати Іван і Петро. Цей рід започаткував нову болгарську династію (до 1258 р.) Пізніше донька того ж таки Андраша II, Марія-Анна, попервах названа нареченою княжича Данила Романовича, вийшла заміж за болгарського царя Івана II Асеня. Це засвідчувало визнання нової болгарської “чельницької” династії угорським королівським двором. Див.: Грицак П. *Галицько-Волинська держава*, с. 66; *История на България*. София 1982, т.3: *Втора Българска държава*, с. 111; *История Болгарии: В 2-х тт.* Москва 1954, с. 120-122.

⁴ Інвар Ярославич посідав київський стіл тричі: 1. Літо 1201 – 2 січня 1203; 2. Сер. січня 1203 – 16 лютого 1203; 3. Кілька днів у другій половині лютого 1204 р.

⁵ Vita s. Salomeae. *Monumenta Poloniae Historica*. Lwów 1884, т.4. “Житіє” написано між 1287 і 1307 роками, тобто незабаром після смерті першої галицької королеви Саломеї (1211–1268). Автор цієї писемної пам'ятки – брат Станіслав належав до ордену св. Франциска. До нашого часу ця пам'ятка дійшла децю ушкодженою, зокрема, втраченою є її прикінцева частина. Проте вона є важливим історичним джерелом, передусім, з огляду на пряму причетність Саломеї до владних структур Галицької землі.

⁶ Це повідомлення є продовженням більшої за обсягом розвідки “Житіє св. Саломеї як історичне джерело”. У друці.

У 1214 р. угорський та польський володарі домовились про поділ спадщини Романа Мстиславича. Цим кроком було порушено династичні права Данила й Василька Романовичів, а також белзьких князів⁷.

За “Житієм св. Саломеї” польська княжна невдовзі після Спішського договору виїхала до угорського двору. Польський дослідник Б.Влодарський сумнівався у правдивості цієї інформації, адже у листі Андраша II до папи з проханням про коронацію Кальмана та іншому листі про миропомазання цього угорського принца остригомським архієпископом Саломея не згадується⁸. Проте скепсис польського вченого видається перебільшеним. Достатньо пригадати десятки шлюбів між малолітніми членами королівських і княжих родин.

Андраш II незабаром порушив пункти Спішського договору, захопивши Перемищину та Любачівщину – галицькі волості, що відійшли до П’ястів. Володарські амбіції, як бачимо, взяли верх. Через те не варто перебільшувати вагу династичного шлюбу Кальмана і Саломеї. Лише у 1219 р. молоде подружжя таки прибуло до Галича. Треба думати, що титул галицької королеви відносився до Саломеї передовсім як до дружини повноцінного володаря, яким став після коронації 1216 р. Кальман.

Панування малолітньої пари у Галичі також було недовготривалим. У 1221 р. новгородський князь Мстислав Мстиславич Удатний здобув місто та полонив в Успенському соборі Кальмана і Саломею. Незабаром тринадцятилітній Кальман і десятилітня Саломея були відпущені в Угорщину. До Галича вони ніколи не повернулися. Життєписець св. Саломеї стверджує, що побожна галицька королева в Угорщині заприсягнулася зберігати цноту, вдягнула удовиний стрій (у такий спосіб демонструвався її дівочий стан) і Кальман нібито погодився з цим її рішенням та пошановував за це свою дружину.

У 1226 р. король Андраш II, мабуть, остаточно втративши надію повернути Кальмана та Саломею у Галицьку землю, посадив сина в угорській провінції Хорватії.

⁷ Мазур О. Стосунки белзьких князів Всеволодовичів з Романовичами. Белз: Державний історико-культурний заповідник у м. Белзі. *Белз і Белзька земля. Науковий збірник*, 2004, вип. 1, с. 78.-81.

⁸ Włodarski B. *Polska i Ruś. 1194-1340*. Warszawa 1966, s. 60-63.

У 1235 р. Андраш II помирає. Угорський трон успадковує його найстарший син Бела, що був одружений з донькою нікейського імператора Теодора Ласкаріса Марією. До часу офіційної коронації у цього подружжя народилося кілька доньок. За “Житієм” саме найстаршу доньку Бели Кінгу (Кунігунду) уподобала собі Саломея за майбутню братову. Однак королева-мати Марія нібито не давала згоди на її шлюб з Болеславом. Можливо, брали верх її імператорські амбіції, хоча згодом ними довелося поступитися, і не лише Кінга, але й Йоланта вийшли заміж за польських князів.

“Житіє” донесло до нас цікавий сюжет із життя середньовічних володарських родин. Княгиня Гримислава після смерті чоловіка стала регенткою сина і з труднощами боронила його уділ, що номінально перебував під владою вроцлавського князя Генріха Бородатого (1163–1238). Шлюб Болеслава з Кінгою мав би зменшити претензії Генріха на краківську спадщину. Але переговори краківських послів з угорською королівською родиною нібито завершилися безрезультатно. Тоді Саломея сховала Кінгу у спеціально сконструйовану скриню і таємно перевезла у Краків. Цей учинок обурих угорську королеву Марію. Налякана її гнівом Саломея також утекла до Кракова. Королева Марія услід погрожувала позбавити її належної королеві шани і навіть заборонила спілкування зі свавільницею.

За цих умов, як стверджує життєписець Саломеї, вона прийняла дуже відважне рішення. В Угорщину королева повернулася разом із Кінгою та братом Болеславом, упала перед Марією на коліна та сама подала їй різку для покарання. Вражена покірністю та самопожертвою Саломеї, угорська королева пробачила її провини та дала згоду на шлюб Кінги та Болеслава.

Насправді по Кінгу відправили спеціальне посольство, яке очолили каштелян Клеменс із Клімонтова і Януш, краківський воєвода. Ініціатором цього династичного союзу виступив краківський біскуп Віслав, отримавши згоду від самого короля Бели IV⁹. У “Житії св. Саломеї”, натомість, даний факт потрактовано на агіографічний кшталт, коли одна свята спричинилася до навернення на праведний шлях іншої, адже відомо, що Кінга так само довіку дотримувалась обітниць цнотливості і була беатифікована.

⁹ Zylińska J. Piastówny i żony Piastów. Warszawa 1982., s. 241-242.

Галицький король Кальман брав участь у битві із монголами під Легніцею, де його було важко поранено. Невдовзі він помер. Відтак уже справжньою вдовою Саломея подалась до Кракова і якийсь час перебувала у Вавельському дворі. Тут галицька королева-вдова прийняла рішення вступити до францисканського ордену, тобто стати кларискою (таку назву носила жіноча формація цього ордену).

У 1245 р. монах-францисканець Раймунд у Сандомирі вручив Саломеї одяг клариски, а краківський єпископ Ян Одровонж Прандота висвятив її на черницю і поклав на голову вінок. Так офіційно підтверджувалось її дівоцтво, оскільки папський декрет забороняв увінчання вдів чи інших жінок, стосовно добродетельності яких виникали вагання. Саломея оселилася у Сандомирі разом із кількома кларисками, що прибули з Праги. Незабаром для неї мав бути побудований кляштор.

Тут ми підходимо до одного з найцікавіших епізодів у “Житті св. Саломеї”.

Згідно з цим джерелом, дочка Лешка Білого обрала для будівництва кляштору Завихост. Спорудження обителі тривало понад десять років. У 1247 р. папа Інокентій IV дозволив кларискам отримувати данину, але вже у 1253 р. повернувся до попереднього, заборонивши їм посідати власність. Дізнавшись про це, Болеслав Сором’язливий (1226–1279) надав шпиталеві (що дозволялося церковним правом) у Завихості посілості: Завихост, Вонгровце, Віняри, Собутку, Пшезводи, Вйонзовніцу¹⁰.

Попри те, що кляштор був належним чином укріплений, черниці не почувалися в ньому безпечно. Під його стінами бували збройні загони монголів та ятвягів. Саме тому через два роки Саломея перенесла кляштор до Скали, що неподалік Кракова. Тут, у важкодоступному місці Генріх Бородатий спорудив укріплення у часи свого опікунства над Болеславом Сором’язливим. На цьому місці Саломея збудувала невеликий кляштор. Проте, не всі монахині залишили Завихост¹¹. “Soror Salome” (“сестра Саломея”) фактично управляла кляштором, хоча ніколи не була його настоятелькою.

¹⁰ Там само.

¹¹ Відомо, що у 1260 р. багато з них загинули під час нападу монголів на монастир. Тільки у 1264 р. Саломея забрала їх із Завихоста.

Колишня галицька королева мала п'ятдесят сім років, коли відчула наближення смерті¹². 27 із них припадає на сувору аскезу.

У XVII ст. “Житіє св. Саломеї” було надіслано до Ватикану як підстава для майбутньої канонізації. Проте, папа Климентій X дозволив її вшанування у Польщі та у францисканському ордені. До почету святих Саломея занесена не була. На цьому можна було б завершити, якби не одна цікава обставина, яка змушує пильніше придивитися до цієї пам'ятки. Це – вибір Завихосту як місця спорудження кляштору.

Ймовірно, польський хроніст Ян Длугош був знайомий з “Житієм”. Однак, багато деталей, які стають відомим завдяки цій пам'ятці, він обминув, а інші, навпаки, додав. Передовсім це стосується обставин заснування монастиря. Польський хроніст з цього приводу писав: “Болеслав Сором'язливий, князь краківський і сандомирський, дня другого березня відбував з'їзд усіх своїх земель у селі Корчині, на який не тільки Прандота, біскуп Краківський, пани й достойники землі Краківської й Сандомирської, але також Казімеж, князь куявський, ленчицький і серадський, і Земовіт, князь мазовецький, Болеслава Сором'язливого брата стрієчні, особисто зі своїми панами радними запрошеними прибули. Предметом їх наради не було оголошення війни ворогам, ані розширення кордонів, ані помноження доходів, але справи, що стосувалися хвали Божої і **добра ближніх** (Тут і далі текст виділено автором.— *О.М.*). Радився побожний князь щодо того, що було його найвищим прагненням, **натхненням йому, як твердив, благословенням жінки**, і віддавна у серці його тліючим, аби на більшу хвалу Божу кляштор для черниць, якого ще у краях своїх не мав, для захорони доньок панів краєвих і шляхти, слабкого здоров'я, убогих або до зв'язків шлюбних застереження маючих; **надто задля виконання численних прохань сестри своєї**

¹² 30 серпня 1268 р. Саломея викликала до Скали свого брата Болеслава та духівника, біскупа Павла із Пшеманкова, а також отців Томаша, Юстина та Томаша, які своїми підписами скріпили її тестамент. Як і передбачалося, усі посілості вона заповідала у розпорядження іншої сестри Саломеї – доньки Конрада I Мазовецького (у цьому ж монастирі перебувала ще одна княжна Саломея – донька Земовіта I Мазовецького). Монахові-лекторові на ім'я Борислав Саломея заповідала “хорові і наукові книги”, які, безперечно, читала сама, оскільки добре володіла латиною.

Саломеї, колишньої королеви Галичини. Пізніше просив князів, братів своїх, Казімежа й Земовіта, не менш Прандоту біскупа і зібраних панів, аби йому у тій справі вділили своєї ради. А коли всі намір його з найвищою шаною прийняли, що найдостойнішим місцем для цього було б містечко Завихост”¹³.

Як бачимо, не лише Саломея, але й її брати також дотримувалися думки, що найкращим місцем для закладення кляштору має бути Завихост. Уважне вивчення всіх відомих нам писемних джерел, дозволяє висловити гіпотезу про можливість зв’язку цієї події із загибеллю на даній території князя Романа Мстиславича.

Звернемося до генеалогії.

Князь Роман Мстиславич, як відомо, був сином польської княжни Агнеси, доньки Болеслава Кривоустого¹⁴. Лешко Білий і Конрад I Мазовецький доводились Романові троюрідними братами. Польські князі були з ним добре знайомі, адже за повідомленням “Великопольської хроніки”: “Князь Роман пам’ятав немалі благодіяння, зроблені його (дідом) (помилка – дядьком – О.М.), у якого він у дитинстві виховувався”¹⁵. Цей польський князь Казімеж справді згодом допоміг Романові утвердитися у Володимирі.

Відносини між Романом і його польськими братами зіпсувалися через інтриги Владислава III Ляскононогого (за іншою версією інтриганом виступив Володислав Кормильчич). Про це повідомляв сам Лешко, що підтверджується літописом.

¹³ *Jana Długosza kanonika Krakowskiego Dziejów polskich ksiąg dwanaście*. Przekł. K. Mecherzyński. Kraków 1868, t.2, s.355-356.

¹⁴ Болеслав Кривоустий у своїй шлюбній політиці орієнтувався на руських володарів (його невідомі на ім’я доньки вийшли заміж за Всеволода Давидовича та Ярослава Ізяславовича, донька Рикса одружилася з князем Володимиром Всеволодовичем, син Болеслав Кучерявий пошлюбив княжну Верхуслану – доньку Всеволода Мстиславича, Мешко III Старий мав за жінку княжну Євдокію, доньку Ізяслава Мстиславича, а Казімеж II Справедливий був одружений з Оленою, донькою Ростислава Мстиславича. Останній так само дотримувався цього шлюбного вектора. Його донька Марія-Анастасія вийшла заміж за Всеволода Святославовича Черного, син Лешко Бялий, як згадувалось, пошлюбив доньку Інгвара Ярославича, а Конрад I – Агафію, доньку Святослава Ігоревича.

¹⁵ Див.: “*Великая хроника*” о Польше, Руси и их соседях. XI – XIII вв. Под ред. В.Л.Янина. Москва 1987, с.131.

По смерті князеві було віддано належну шану. За віршем, що вміщений у хроніці Мацея Стрийковського:

*В Сендомирі почесно князя [Романа] поховали,
Та русини за труп той – жаль великий мали –
Полякам срібних гривень тисячу поклали,
Тоді у Володимирі князя поховали¹⁶.*

І.Мицько припускає, що Роман Мстиславич був похований у збудованому ним же храмі св. Пантелеймона у Галичі. З огляду на цей та інші факти, можна сумніватися у достовірності цієї гіпотези. Звертаємо увагу на ту обставину, що під час набігу Лешка і Конрада на Володимир у 1207 р. (їх навів туди князь Олександр Всеволодович) князі “побили удвох ляхів своїх”. Вони рятували від пограбування церкву Святої Богородиці, де покоїлися останки їх найближчих родичів, у тому числі й Романа Мстиславича.

Навіть, коли решта фактів була б невідома, не буде великим перебільшенням твердження про те, що польські князі відчували провину за загибель Романа Мстиславича під Завихостом. Саме тому вони сприяли утвердженню Данила і Василька Романовичів у Володимирській землі. Традиційно, зв’язки між волинськими Мономаховичами скріплювались надалі династичними шлюбами. Сестра Саломеї, Олена, стала дружиною Василька Романовича. Син Конрада Мазовецького Болеслав I (1208–1248) пошлюбив Анастасію, доньку Олександра Всеволодовича Белзького. Його другий син Земовіт I (1224–1262) одружився з Переяславою, донькою Данила Романовича. Син згаданого вже Казімежа, добжинський князь Земовіт (1262–1306), узяв шлюб з Анастасією, донькою Лева Даниловича. Донька Казімежа Єфимія була замужем за Юрієм Львовичем. Тройден I (1284–1341) князь черсько-сохачевський також одружився з Марією, донькою Юрія Львовича. Усі ці факти переконливо засвідчують сталість русько-польських династичних зв’язків.

Але повернемося до Саломеї. Як черниця, вона, безумовно, покутувала гріхи своїх родичів, в їх числі батька Лешка та дядька Конрада, воїни яких убили Романа Мстиславича. Перебування Саломеї у Галичі могло ще більше посилити враження провини за

¹⁶ Стрийковський М. Про битву під Завихостом. Пер. В. Шевчука. *Марсове поле. Героїчна поезія на Україні*. Київ 1988, с.94.

причетність польських князів до загибелі їх руського родича. Зрештою, однією з найактивніших ініціаторів побудови кляштору у Завихості була також мати Саломеї, Гримислава, двоюрідна сестра Романа Мстиславича. Длугош із цього приводу писав: “Гримислава, невіста побожна, своєю намовою також спричинилася до закладин кляштору у Завихості, померла, і у кляшторі Завихостським була похована, проживши в удовиному стані тридцять два роки”¹⁷.

Таким чином, ряд фактів опосередковано засвідчують можливість заснування монастиря у Завихості на знак покути провини краківсько-мазовецьких П’ястів за загибель поблизу цього містечка володимиро-галицького князя Романа Мстиславича.

¹⁷ *Jana Długosza kanonika Krakowskiego Dziejów polskich ksiąg dwanaście*. Przekł. K. Mecherzyński. Kraków 1868, t.2, s.356.